

DİN EĞİTİM VE ÖĞRETİMİNDE İNSANI TANIMANIN ÖNEMİ

Yaşar FERSAHOĞLU*

İnsanın hayata atıldığı zaman karşılaşılabilecek ilk ve en önemli problem intibak (uyum) problemidir. İnsan bu problemi çözdüğü takdirde hayatta kalmaya, çözdüğü nisbette de mutlu olmaya hak kazanır. Halbuki dünyaya gelişinin ilk zamanlarında böyle bir problemi çözecek donanımdan mahrumdur. Çevresine uyum sağlamasını temin edecek hiçbir bilgiye sahip değildir.¹

İnsanın hayata uyum sağlayabilmesi için usûlüne uygun bir eğitim ve öğretimden geçmesi gerekir.² Bir dili konuşur hale gelmek; birtakım alışkanlıklar kazanmak; bazı tutum ve davranışlara sahip olmak; belirli kişilik özellikleri geliştirmek v.s. insanın bilinçli bir eğitim ve öğretime tâbi tutulmasını gerekli kılmaktadır.³

İslâmî anlayışa göre insanın eğitilip, öğretilmesini gerekli kılan bir başka sebep, onun "bezm-i elest" teki ahbine sadık kalmasına yöneliktir. İnsan, "bezm-i elest"te ancak kendisine kul olacağına, ancak kendisini rab kabul edeceğine dair Allah'a söz vermiştir. Usûlüne uygun bir eğitim ve öğretime tâbi tutulmadığı takdirde bu ahbinden dönebilir.

Kur'ân'a göre, Allah'la insan arasındaki sözleşme şu şekilde cereyan etmiştir: "Hani Rabbin ademoğullarının sulbünden soyunu devam ettirmiş ve onlara, "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" demiş ve buna kendilerini şahid tutmuştu. Onlar da "evet, şahidiz" demişlerdi. Bu, kıyâmet günü, "Bizim bundan haberimiz yoktu." dersiniz veya "Daha önce

* Yrd.Doç. Dr., M. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrt. Üyesi

1 Nahl 16/78.

2 Adasal, s. 817.

3 Morgan, s. 76.

babalarımız Allah'a ortak koşmuşlardı; biz de onlardan sonra gelen bir soyuz; bizi, boşa çalışanların yaptıklarından ötürü yok eder misin?" dersiniz, diyerdir."⁴

İslâmî anlayışa göre insanın eğitilip öğretilmesini zorunlu kılan sebeplerden biri de onun fitratının bozulmaması, sâfiyetinin korunmasına yöneliktir. Çünkü "ahsen-i takvim" üzere yaratılmış olan insan, usûlünce eğitilip öğretilmediği takdirde her an bozulabilir; yüksek bir yaratılışı ifade eden fitratından uzaklaşabilir. Konuyla ilgili olarak Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır: "Biz, insanı en güzel şekilde yarattık; sonra onu aşağıların en aşağısı kıldık."⁵ Bu âyet-i kerimede, en güzel şekilde yaratılmış olan insanın nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu görülmektedir. İnsanı böyle bir tehlikeden koruyacak olan en önemli tedbir yeterli bir eğitim ve öğretimdir. Çünkü, insanın refleksleri dışında kazandığı davranış formlarının hemen hepsi sonradan kazanılmış, yani öğrenilmiş davranış formlarıdır.⁶

Son olarak şunu da söyleyebiliriz: İnsanın doğuştan getirdiği yeteneklerin tamamı kullanılabilir değildir. Bunların bir kısmı insanda bilkuvve (potansiyel olarak) mevcuttur. Bu yeteneklerin kuvveden fiile çıkartılması için de eğitim ve öğretime ihtiyaç vardır.⁷

Yukarda, insanın usûlünce eğitilip öğretilmesinden bahsettik. Usûlüne uygun bir eğitimin şüphesiz birçok şartları vardır. Bu şartların en önemlilerinden biri de insanın tanınmasıdır. İnsanı tanımadan yapılan eğitim ve öğretimin başarı şansı yoktur, olsa da tesâdüfidir.⁸

İnsanın tanınmasını üç alt başlık altında ele almayı aydınlatıcı olması bakımından uygun buluyoruz: A- Eğitimcinin İnsanı Tanınması; B- İnsanın Eğitimciyi Tanınması ve C- İnsanın Kendini Tanınması.

A- Eğitimcinin İnsanı Tanınması

Her meslek erbabının, konusuna giren malzemeyi tanıma zorunluluğu olduğu gibi, eğitimcinin de eğitimin konusu olan insanı tanıma zorunluluğu vardır. İnsanın, diğer meslek erbabının kullandığı sıradan malzemeler gibi bir malzeme olmadığı düşünülürse meselenin önemi büyük boyutlar kazanır. Bilinmektedir ki insan, çok karmaşık bir yapıya sahip olan mükemmel bir yaratıktır. Allah, insanoğlunu çok değişik özelliklerde yaratmıştır. Bu değişik özellikler, değişik insan tiplerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu tiplerin birçok yönden birbirlerine yakınlıkları olmasına rağmen hiçbir insanın diğerine bütünüyle benzediği görülmemiştir.⁹ Denebilir ki: "Çağlar boyu her yönüyle birbirine tam olarak

4 Âraf 7/172, 173.

5 Tin 95/4, 5.

6 Mart, s. 194.

7 Bayraklı, s. 145; Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 39.

8 Bayraklı, s. 143.

9 Bayraklı, s. 143.

benzeyen iki insan bulmak imkânsızdır. Nitekim tarih boyunca parmak izlerinin birbirini tuttuğu iki fert görülmüş değildir.”¹⁰

İnsanlardaki ferdî farklılıkları bir zenginlik olarak gören Muhammed Kutup, her insanı tek başına bir âlem olarak tanımlamaktadır.¹¹ Aynı konuya temas eden Farabî, âlemin “büyük insan”, insanın da “küçük âlem” olduğunu söyler.¹² Hz. Ali ise, “Ey insan, küçük bir cüsse olduğunu sanıyorsun, ama sende âlemler gizlidir.”¹³ diyerek insanın sıradan bir yaratık olmadığına işaret eder.

Eğitimcinin eğiterek şekil vereceği insan böyle zengin ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Onu tanımadan yapılan her eğitim verimsiz, her eğitimci başarısız kalır. Bu itibarla eğitim ve öğretimde öğrencileri tanımak kadar önemli bir başka konu yoktur, denebilir.¹⁴ İnsan terbiyesinden doğrudan sorumlu olan kimselerin herşeyden önce insanı tanımaları gerekir.

“Bir insanı daha yakından tanımamız, onun hakkında vermiş olduğumuz yargıyı ister istemez bir dereceye kadar değiştirmemize ya da düzeltmemize yol açacaktır.” diyen Alfred Adler, eğitim alanında herhangi bir değişiklik yapmadan önce eğitilecek insanın açık seçik bir görünümüne ulaşılması gereğine işaret etmektedir.¹⁵

Eğitime tâbi tutulan insanın bedenî, zihnî ve ahlâkî tabiatına uygun olan yolları kullanabilmek için o tabiatın çok iyi tanınması gerekir.¹⁶ Öğrencinin özelliklerini dikkate almayan, onun kapasite, ilgi ve ihtiyaçlarına uygun düşmeyen eğitim-öğretim çalışmaları diğer yönlerden ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar sonuçsuz kalırlar. Böyle bir başarısızlığa düşmemek için çocuğu (insanı) çok iyi tanımak, onun yeteneklerine, kişilik ve karakterine, gelişim düzeyine, ilgi ve ihtiyaçlarına, öğrenmeye hazır bulunuşluk seviyesine vâkıf olmak lazımdır.¹⁷ Eğitim-öğretim çalışmalarında öğretimin öğrenciye uygun olarak yapılması esastır. Bu ise öğrenciyi tanımakla mümkündür.¹⁸ Din eğitiminin, tesbit edilen hedeflere ulaşabilmesi, gençlerin iyi bir vatandaş, iyi bir insan, iyi bir müslüman ve iyi bir meslek sahibi olmalarını sağlayabilmek için herşeyden önce onların tanınması gerekir.¹⁹ Ülkemizde yapılan bir araştırmada, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmenlerinin % 97’sinin öğrencilerin çok iyi tanınmasının gereğine inandıkları ortaya çıkmıştır.²⁰ Bu ise din eğitimcilerinin bu konuda ittifak halinde olduklarını göstermektedir.

10 Kutup, *İslâma Göre İnsan Psikolojisi*, s. 321; Dodurgalı, *İbn Sînâ Felsefesinde Eğitim*, s. 22.

11 Kutup, *a.g.e.*, s. 321; İbn Sînâ’ya göre de bireysel farklılık bir nimettir. Bk. Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 23.

12 Ülken, s. 61.

13 Kutup, *a.g.e.*, s. 9.

14 Alıcıgüzel, s. 48.

15 Adler, s. 325.

16 Liard, s. 11.

17 Aydın, s. 52.

18 Aydın, s. 43, 44.

19 Ayhan, “Temel ve Orta Eğitimde Din Eğitimi”, s. 8.

20 Aydın, s. 51.

Öğrenciyi tek yönlü olarak tanımak da beklenen faydayı sağlamaz. Öğrenciyi bütüncül bir yaklaşımla tanımak esastır. İslâm eğitiminde insanın her yönüyle tanınması, iyi ve kötü bütün temâyüllerinin, bedenî ve ruhî gelişim düzeylerinin tesbit edilmesi, eğitim ve öğretimin buna göre yapılması esas alınmıştır.²¹ “Öğretmenin başarısı, öğrencinin daha önceki hayat tecrübesini, zekâ düzeyini, ilgi ve alışkanlıklarını, içinde bulunduğu yaşın psikolojisini ve içinde yaşadığı çevrenin beklentilerini sezip hesaba katmalarına göre değişmektedir.”²² İnsanı tam olarak tanımının zorunluluğuna işaret eden Alexis Carrel, esas meselenin, insanı belli bir çağda ve belli hayat şartları altında verdiği görüntüyle değil, bütün faaliyetleriyle kavramak gerektiğini söylemektedir.²³ Ona göre, insanı, fiziko-şimik, anatomik, fizyolojik, metapsişik, entellektüel, mental, artistik, dinî, iktisâdi, sosyal v.s. yönleriyle dikkate almaya mecburuz.²⁴

Bir insan hakkında kesin bir yargıya varabilmek için onun hangi şartlar altında yetişmiş olduğunu bilmek de önemlidir. İnsan karakterini doğru dürüst değerlendirebilmek için, onun çevresini ve içinde bulunduğu şartları bilmek lazımdır.²⁵ Çünkü insan, çevresindeki uyaranlar örüntüsüyle devamlı etkileşim halindedir.²⁶ Kişilik özelliklerinin oluşmasında çevre faktörünün önemli etkisi vardır. İnsanın çevresinde mevcut olan dinî ve sosyal değerler, normlar, ahlâk kuralları, gelenek ve görenekler onun şahsiyetini oluşturan önemli faktörlerdir.²⁷ İnsan, kalıtım yoluyla getirdiği yetenek ve özelliklerini çevre yardımıyla yeterlikler haline getirebilir. Başka bir ifade ile “insanın gelişimi, gizilgüçleri ile çevre güçlerinin etkileşiminin ürünüdür.”²⁸

İnsanın içinde yaşadığı en dar, en yakın ve en etkili çevre aile çevresidir. Onun her tür gelişim ve yönelişlerinde aile çevresinin etkisi vardır. Bu itibarla öğrenciyi tam olarak tanıyabilmek için onun ailesini yakından tanımak gerekir. Bu bilgidен mahrum olan eğitimciler, onların hangi dinî ve ahlâkî değerlerden etkilendiklerini, o arada ne gibi güçlüklerle karşılaştıklarını anlayamaz, dolayısıyla da onlara etkili bir rehberlikte bulunamazlar.²⁹ Adler, çocuğun yetişmesi sürecinde aile içindeki yerinin önemine işaret ettikten³⁰ sonra şunları söylüyor: “Bir çocuğun aile içindeki yeri, çocuğun doğarken birlikte getirdiği bütün içgüdülere, tepkilere, yeteneklere v.b. biçim ve renk verebilmektedir.”³¹

Öğrenciyi tanımak demek, onun hakkında imkân ölçüsünde çok bilgiye sahip olmak demektir. Bu ise onun sadece adını, soyadını, saç ve göz rengini bilmek değil, onu bütün

21 Ayhan, *Eğitime Giriş*, s. 20.

22 Bilgin, *Türkiyede Din Eğitimi*, s. 113, 114.

23 Carrel, s. 55.

24 Carrel, s. 57.

25 Adler, s. 277, 302.

26 Aydın, s. 45.

27 Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, s. 134.

28 Başaran, s. 29.

29 Aydın, s. 45.

30 Adler, s. 277.

31 Adler, s. 286.

yönleriyle tanımadır. Bu tanımanın içinde, çocuğun manevî özellikleri, değişik alanlardaki yetenekleri ve davranışları, sosyal becerileri vardır. Ailevî, iktisâdî durumu, kültürel gelişimi vardır.³² Hülâsâ, öğretmen, eğitime durumunda olan çocuğu, bütün gelişim aşamalarında bedensel, zihinsel, duygusal, cinsel, sosyal, törel açılardan tanımak durumundadır. Ancak o sayede çocuğun problemlerini çözmesinde, başarılı olabileceği bir mesleğe yönelmesinde, eğitim-öğretimde karşılaşılabileceği engelleri aşmasında yardımcı olabilir.³³ Öğretmen, verâset, çevre, kâbiliyet hareket ve davranış yönleriyle farklı bir yapıya sahip olan öğrencileri tanımalı, bunun için de tetkik etmelidir. Çünkü öğretmen, öğrencileri tanıdığı ölçüde etkili olacak, terbiyevî müdâhaleleri o nisbette olumlu sonuçlar doğuracaktır.³⁴ Öğretmen bir rehberdir. Onun bu rehberlikte başarılı olabilmesi için çocuğu (insanı) iyi ve kötü yönleriyle tanıması şarttır. Ancak o zaman kaliteli bir eğitimden bahsedilebilir.³⁵

Her öğrenci aynı değildir. Öğrenciler arasında ferdfî farklılıklar esastır. Onların benzer özellikleri olduğu gibi, bireysel farklılıkları da vardır. Öğrenme durumunda olan bir öğrencinin, fiziksel, zihinsel, duygusal, cinsel, psiko-motor, sosyal ve diğer özellikleri öğrenmeyi önemli ölçüde etkiler. Meselâ, bir çocuğun kendi yaşlılarına göre zihinsel veya duygusal gelişimi geri olabilir. Bu da onun öğrenmesini güçleştirir. Kezâ çocuk, kemik-kas gelişimini tamamlayamamış olabilir; bu da onun beden eğitiminden başarısız olmasına yol açar.

Bütün bunlar, öğretmenin öğretme-öğrenme etkinlikleri sırasında öğrencilerin öğrenmeye hazır bulunuşluk derecelerini hesaba katmasını gerekli kılar.³⁶ Bunun için de öğrencilerin tek tek tanınması gerekir.³⁷ Öğretmen bu tek tek tanıma sayesinde başarısızlıkların gerçek sebeplerini bulabilir. Çünkü öyle başarısız öğrenci vardır ki, onun başarısızlığının sebebi, kötü alışkanlıkları, bir diğerininki zekâ geriliği, bir başkasınıninki de ilgi yetersizliği olabilir.³⁸ Dolayısıyla öğrencilerin başarı veya başarısızlıklarını tek ve müşterek bir sebebe bağlamak yanıltıcı olur. Böyle bir yanılgıya düşmemek için öğrencileri ayrı ayrı tanımak gerekir.

Bireylerin gerek doğuştan getirdikleri yetenekleri, gerekse doğuştan sonra çevre şartlarının etkisiyle farklı niteliklere sahip olmaları, eğitim ve öğretimin bireyselleştirilmesini zorunlu kılmaktadır.³⁹ Bir başka ifade ile insanların birçok yönlerden farklılık göstermeleri insana göre (çocuğa göre) eğitim ve öğretimi gerekli kılmaktadır. Comenius, bu ilkeyi, "Herşeyi herkese öğretme." ifadesiyle formüle etmiştir.⁴⁰ İnsana göre eğitimle ilgili olarak Buharî, Hz. Ali'den şöyle bir rivâyette bulunmuştur: "Halka anladıkları ve akılları erdiği

32 Bayraktar, s. 229.

33 Bayraktar, s. 231.

34 Bayraktar, s. 230.

35 Ayhan, *Eğitime Giriş*, s. 34.

36 Önder, s. 39.

37 Alıcıgüzel, s. 48.

38 Alıcıgüzel, s. 48.

39 Aydın, s. 52.

40 Leif - Rustin, s. 43.

şekilde konuşunuz. (Anlamayacakları şekilde ve seviyelerinin üstünde hitabetmek suretiyle) Onların Allah'ı ve Rasûlünü tezkîb etmelerini arzu eder misiniz?"⁴¹ İnsanlara akılları ölçüsünde konuşmak onları tanımakla mümkündür. S. Ramazan el-Bûtî, tebliğ görevini üstlenmiş olanların başarısızlıklarını, üslûp ve metod açısından bütün dinleyici veya öğrencilerin anlayışlarına göre söz söylememelerine bağlamak-tadır.⁴² Böyle bir sonuç hiç şüphesiz onları yeterince tanımamaktan ileri gelmektedir.

Ferdî farklılıklar insanın çok iyi tanınmasını gerekli kılar. İnsanların bilgi ve idrâk seviyeleri ancak bu yolla kavranabilir. Aksi takdirde herkese aynı yöntemi uygulamak, herkesten aynı şeyi istemek gibi bir durum ortaya çıkar ki, bu gerçekleri hiçe saymak demektir.⁴³

Öğrenciler, zaman zaman, özellikle bülüğ çağlarının sıkıntılı ve buhranlı anlarında kendilerine tutunacak dal ve destek ararlar. Onlara destek verecek ve onları en iyi anlayacak kurum din, kişi ise din eğitimcisi olmak gerekir. İyi yetişmiş bir din eğitimcisi onların duygu ve düşüncelerini çok iyi anlayacak, onların bu sıkıntularından kurtulabilmeleri için onlara yardımcı olacaktır.⁴⁴ O halde din eğitimcileri, öğrencilerini özellikle çocukluk ve gençlik dönemlerinde yakından tanımalıdır. Şayet bu yetkinliğe ulaşamaz, dolayısıyla da onları anlayamaz, onlara anlayışsız davranırlarsa çocuklar sadece din eğitimcisinden nefret ederek, ondan uzaklaşmakla kalmaz, dinden de nefret eder ve uzaklaşabilirler.⁴⁵

Rasûlullah'ın aynı konularda farklı insanlara farklı cevaplar vermesi onları çok iyi anlamaktan kaynaklanmaktadır. Peygamber bilmektedir ki, herkese, herşey, her şekilde söylenmez. İnsana anlayacağı dilden konuşmak gerekir. Bu da onları tanımakla mümkündür.

Acaba din eğitimi ve eğitimcisi açısından ülkemizde durum nedir? Bir araştırma bu sorunun cevabını bulmada bize yardımcı olmaktadır. Bu araştırmaya göre din eğitimcileri, öğrencileri ve onların sosyo-kültürel çevrelerini tanıma hususunda istenen noktada görünmemektedirler.⁴⁶ Çalışma sonunda elde edilen bulgular, öğretmenlerin, öğrencilerin tamamına yakınının velileriyle görüşmediklerini göstermektedir.⁴⁷ Halbuki öğrenciyi tanıma, onun problemlerini çözme konusunda velilerle işbirliği ve yardımlaşma en çıkar yoldur. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmenlerinin öğrencilerini yeterince tanıyamamaları, onların öğretimi öğrencilere göre düzenleme ve öğretimi bireyselleştirme konusunda beklenen düzeyde olmadıkları izlenimini doğurmuştur.⁴⁸

41 Şâtîbî, c. I, s. 87.

42 Bûtî, *Kur'ân Eğitiminin Eşsiz Metodu*, s. 32.

43 Düşüngen, s. 31.

44 Öcal, s. 148.

45 Öcal, s. 149.

46 Aydın, s. 46.

47 Aydın, s. 50.

48 Aydın, s. 53.

Sınıfların kalabalık, şartların elverişsiz olması nedeniyle öğrencilerin ayrı ayrı tanınmalarının mümkün olmadığı haklı olarak ileri sürülebilir. Fakat böyle bir mazeret bile bu gerçeğin yok sayılmasına sebep teşkil etmemelidir. Öğretmen ne yapıp yapıp, diğer arkadaşları, idareciler ve velilerle işbirliği yaparak çocuğu tanıma yoluna gitmelidir. Onu yeterince tanımadan dinî telkin ve tavsiyelerde bulunmamalıdır.⁴⁹

B- İnsanın Eğitimciyi Tanınması

Thorndike tarafından ortaya atılan ve genel kabul gören öğrenme ilkelerinden biri de "hazır oluş" ilkesidir.⁵⁰ Bireyin yeni bilgi ve beceri öğrenmeye hazır ve istek içinde olması "hazır oluş" ilkesi ile ifade edilmektedir.⁵¹ Hazır oluş, öğrenmeye karşı olumlu bir vaziyet alıştıdır. Bireyde böyle olumlu bir yöneliş bulunmadığı zaman, arzulu ve istekli olduğu duruma göre öğrenme daha az olur. Birey öğrenmeye tamamen isteksiz ise hiçbir şey öğrenemez.⁵²

Öğrencinin, öğrenmeye hazır olmasında kendisiyle ilgili yönler olduğu gibi, öğretmeni ile ilgili yönler de vardır.

Bilindiği gibi, eğitim-öğretim olayı aynı zamanda bir iletişim olayıdır. İletişim öğelerinden biri olan kaynağın (burada öğretmenin) inanılır, güvenilir, konusunda uzman ve sevilen bir kimse olması, hedef kişi veya kitleyi etkilemesi bakımından önem taşımaktadır.⁵³ Bu ise öğretmenin, hedef kişi veya kitle tarafından çok iyi tanınmasını gerekli kılar. Bu itibarla sınıfa giren bir öğretmenin kendisini öğrencilerine etkili bir şekilde takdim etmesi uygun olur.⁵⁴ Kim olduğunu, nasıl bir eğitim gördüğünü, eğitim ve eğitimcilerden ne anladığını, dersinin nasıl bir ders olduğunu, amacının ne olduğunu, eğitim-öğretim çalışmalarında hangi araç-gereç, teknik ve yöntemlerden yararlanacağını, dersin iyi bir uygulamayla öğrencilere neler kazandıracığını, öğrencilerden ne istediğini ciddi ölçüler içinde abartısız bir üslûpla anlatmalıdır. Bu anlattıklarını zaman içinde uygulamalarıyla da göstermelidir.

Yukarda, öğretmenin öğrenciler tarafından sevilen ve güvenilen bir kimse olması gereğine işaret ettik. İngiliz düşünür Canon Barnett, "Bir insanı sevmek istersek önce tanımalıyız."⁵⁵ demektedir. Foerster çerçeveyi biraz daha genişleterek şunları söylüyor: "Ama yalnız başkalarını sevmek isteyenler tanımak ve anlamak zorunda değildirler; eğitimci, idareci veya değişik karakterli insanları organize ederek verimli bir işbirliği yapmakla vazifeli olan kimselerin de insanları tanıma kabiliyetlerini geliştirmeleri lazımdır.

49 Öcal, s. 149.

50 Öztabağ, s. 221, 222.

51 Fersahoğlu, s. 68.

52 Sorenson, s. 353.

53 Kağıtçıbaşı, s. 168-173.

54 Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 168.

55 Foerster, s. 36.

İşbirliği yaptığımız insanların güvenilir kimseler olduğunu kesin olarak bilmezsek onlara körükörüne inanmamız büyük bir tehlikedir.”⁵⁶

İnsanları tanıma, doğrudan doğruya olabileceği gibi, başka insanlar veya gazete, radyo, televizyon gibi iletişim araçları aracılığı ile de olabilir. Burada son derece dikkatli olmak gerekir. Çünkü bazı etmenler insanları tanımada görüşümüzü çarpıtabilirler. Psikolojik hazırlık durumu (mental set) bunlardan biridir.⁵⁷ Bir kişi veya grup hakkında önceden edindiğimiz bilgiler onlarla ilgili algılarımızı etkiler. Zira bir kişi veya grubu nasıl bekliyorsak öyle buluruz.⁵⁸

Başkalarını doğru tanımayı engelleyen faktörlerden biri de tanınmak durumunda olan kimselerin, bağlı oldukları gruba, toplumda oynadıkları rollere göre belli kategorilere sokularak algılanmasıdır. Psikolojik hazırlık durumu ve bu insanlarla ilgili önyargılar, o insanları oldukları gibi tanımayı engellediği gibi, onlarla ilgili algıları da çarpıtırlar.⁵⁹ Anne, baba, öğretmen, vâiz, hûlâsâ eğitimci durumunda olan herkesin bu gerçekler muvâcehesinde tanınması gerekir.

Foerster, insanları tanımanın en büyük güçlüğüne dışı bakarak ruh ve karakteri görememekten kaynaklandığını vurgulamaktadır. Ona göre, insanların karakterleri ile ilgili karar verirken, küçük, zararsız kusurları, kökleri derinlerde olan karakter husûsiyetleriyle karıştırmamak lazımdır.⁶⁰ Yine ona göre başkalarını tanıma konusunda insanlar çok kolay yanılabirler. Bu yanılığa düşmemek için, başkalarının içyüzünü okuma sanatını bilmek veya doğru görüşlü insanların îkaz ve öğütlerine kulak vermek gerekir.⁶¹

Hayatta birbirini iyice anlamayan, herşeyi birlikte yaşamayan insanlar verimli bir kader birliği yapamazlar. Böyle bir kader birliğini sağlamak için insanların, kendisini ve karşısındaki insanları tanımanın, anlamının anahtarını bulmaları gerekmektedir.⁶²

Din eğitiminde de mürebbînin bilinmesi, tanınması esastır. Allah, mutlak mürebbîdir. İnsan tarafından bilinmek, tanınmak istemektedir. O'nun insanı yaratışının sebebi budur.⁶³ Din eğitimi Allah'ın bilinmesi ve tanınması sayesinde insan hayatına asâlet ve değer kazandırır.⁶⁴ Kur'ân-ı Kerîm'in Allah hakkında uzun uzun bilgi vermesinin sebebi budur. Çünkü Allah'ı sevmek için O'nu bilmek ve tanımak lazımdır.⁶⁵ Bazı müfessirler, “Ben insanları ve cinleri bana kulluk etsinler diye yarattım.” âyet-i kerimesindeki “bana kulluk

56 Foerster, s. 36.

57 Baymur, s. 277.

58 Baymur, s. 277.

59 Baymur, s. 277.

60 Foerster, s. 36, 37.

61 Foerster, s. 37.

62 Foerster, s. 38, 39.

63 Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 7.

64 Ayhan, *Eğitime Giriş*, s. 52.

65 Çamdibi, s. 66.

etsinler” ifadesini, “beni tanısnlar” şeklinde tefsir etmişlerdir.⁶⁶ Bu da göstermektedir ki, sevmek, saymak, güvenmek, inanmak, terbiyesini kabul ve kulluk etmek için Allah’ı, bilinmesi gereken bütün sıfatlarıyla bilmek ve tanımak gerekmektedir.

Yukarda söylediklerimizi beşeri eğitime indirgeyecek olursak aynı şeyleri söylememiz mümkündür. Nasıl ki Allah’ı mutlak mürebbi olarak kabul etmek için O’nu tanımak gerekiyorsa, öğretmeni de öğretmen, eğitici kabul etmek için onu tanımak gerekir. Arada bir fark vardır ki o da Allah’ın mutlak mürebbî olmasına karşın, öğretmen mukayyed bir mürebbîdir.

Sonuç olarak denebilir ki: Eğitim ve öğretimin verimli olabilmesi için öğretmen-öğrenci arasında düzenli bir ilişkinin kurulması gerekmektedir. Öğrencinin, öğretmeniyle ilgili duygu ve düşünceleri ile davranışları arasında sıkı bir bağ mevcuttur. Öğretmenini seven öğrenci onunla ilgili işleri de sever.⁶⁷ Bu da ancak öğrencinin, öğretmenini tanımasıyla mümkündür.

C- İnsanın Kendini Tanıması

Bireyin kendini tanıması kendi benliğini algılamasıyla ilgilidir. Kişiliğin özü benliktir.⁶⁸ Benlik (ego) ise insanın kim olduğuna ve ne olacağına ilişkin durulmuş algısı, inancı; kendine uygun bulduğu kimlik; kendine biçtiği değerdir.⁶⁹ Davranışlarımızın kaynağını teşkil eden benlik (ego) kalıtsal olmayıp öğrenmeye dayanmaktadır. İnsan, kim olduğunu, kendisini tanıyarak çevresinden öğrenmektedir.⁷⁰

Şayet birey, “yeteneklerinin ne olduğunu kestiremez ve yeterliklerinin gücünü bilemez ise kendinin kim olduğuna ve ne olacağına inancında, kendine uygun bulduğu kimliğin gerçekliğinde ve kendine biçtiği değer düzeyinde yanılığa düşebilir”. Bu ise insanın başarısızlığa düşmesine, kendine güveni kaybetmesine, dolayısıyla da özbenimsemesinin zayıflamasına sebep olur.⁷¹

İnsanların kendilerini sağlıklı algılamaları önemlidir. Bu gerçek bireyler için de, toplumlar için de geçerlidir. S. Ramazan el-Bûtî, “Kur’ân bize helâk olup yıkılmış hiçbir ümmeti anlatmaz ki, bu helâkin sebebini haber vermiş olmasın. Bu sebep o ümmetin kendi zâtını ve hakikatini tanıma rüştünden uzaklaşmasıdır.”⁷² derken bu gerçeğe işaret etmektedir.

66 Merâğî, c. XXVII, s. 13, 14; İbn Kesir, c. IV, s. 238; Endelüsî, c. VIII, s. 143; Şevkânî, c. V, s. 92.

67 Özgü, s. 196.

68 Başaran, s. 168.

69 Başaran, s. 28.

70 Başaran, s. 33.

71 Başaran, s. 28.

72 Bûtî, *Kur’ân’da İnsan ve Medeniyet*, s. 52.

İnsanlar arasında kendi benliklerini normal olarak algılayanlar olduğu gibi, ifrat ve tefrit noktasında algılayanlar da vardır. Kendi benliğini tanıma hususunda uç noktalarda bulunan insanlar eğitim-öğretim hayatında daima problem yaratan insanlardır. Meselâ, kendine güven sağlayamamış, dolayısıyla aşağılık duygusuna kapılmış, bu aşağılık duygusu da patolojik (marazî) bir hale dönmüş olan insanlar suçluluk ve aşağılık kompleksinden kurtulamamaktadırlar. Bazı insanlar da aşırı derecede kendilerine güvenmekte, herşeyin en iyisini kendilerinin yapacaklarına inanmaktadırlar. Egonun kendine olan aşırı güven duygusu, onları, “ego şişmesi” denilen bir neticeye götürmektedir. Böyle bir sonuç, bireyin kendisini ve başkalarını yanlış değerlendirmesine sebep olmakta, fütursuz, saygısız ve bencil davranışlara yol açmaktadır.⁷³

Kerschensteiner, kendilerine aşırı derecede güvenen kimselerle ilgili olarak şunları söylüyor: “Bazı insanlar kendi kuvvetlerini tanımama yüzünden yalçın kayalıklara tırmanabileceklerine inanırlar ve bu kanaate dayanarak, hayatları pahasına, kuvvetlerinden çok büyük işlere atılırlar.”⁷⁴

Gerçek ateistler kendi benliklerini olduğu gibi algılayamayan insanlar arasında zikredilmektedir. Ateizmin Çıkmazı isimli kitapta, bu tiplerin, kendilerini aristokrasi mensubu kişiler olarak gördükleri bildirilmektedir.⁷⁵

Kendi benliklerini abartılı bir şekilde algılayan insanlar, olaylar içinde gerçek kimliklerini anladıkları zaman normal davranışlar sergileyebilmektedirler. Meselâ, E. Fromm, insan ihtiyaçlarını sıralarken bunlardan birinin de transandans (kendini aşma) ihtiyacı olduğunu zikretmektedir.⁷⁶ Normal hayatlarında böyle bir ihtiyacı görmezden gelen ve transcendentel bir varlığa inanmayan insanlar, çaresiz kaldıkları, bütün reel fenomenler kendilerini terkettiği, onlara karşı çalıştığı zaman yine O’na dayanacak ve birçok hallerde O’ndan bazı dileklerde bulunacaklardır.⁷⁷ Firavun bunun tipik bir örneğidir. Daha önceleri kendisini bir tanrı ilân etmiş olmasına rağmen Kızıldenizde boğulacağını görünce kendisinin gerçek kimliğini anlamış ve “... İsrailoğullarının inandığından başka tanrı olmadığına inandım; artık ben O’na teslim olanlardanım...”⁷⁸ demiştir. Örnekte de görüldüğü gibi, insanlarda benlik kavramı abartılı bir şekilde ortaya çıktığı zaman benlik saygısı gerçekçi olmamakta, insanlar üstünlük duygusuna kapılmaktadırlar.⁷⁹ Bu insanlar kendi gerçek benliklerini olduğu gibi algılasalar böyle davranışlar sergilemeyeceklerdi. O halde çocukları eğitirken anne, baba ve öğretmenlerin, onların olumlu benlik kavramı geliştirmelerine dikkat etmeleri gerekmektedir.

73 Uysal, s. 135.

74 Kerschensteiner, s. 122, 123.

75 Gilson, s. 23.

76 Çamdibi, s. 57.

77 Mengüşoğlu, s. 303.

78 Yunus 10/90.

79 Yörükoğlu, s. 93.

S. Ramazan el-Bûtî, benlik kavramlarını abartılı biçimde geliştiren insanlar için şunları söylemektedir: "Dikkat ediniz; sahte ilâhlık tahtları kurmuşlarsa, bu sadece kendi varlıkları hakkında sadâkatle düşünmeye bir saatlik vakit ayıramamaktan ve etrafındakileri gözlerinin görmemelerinden kaynaklanmak-tadır."⁸⁰

İnsanların benlik kavramları abartılı olabileceği gibi değersiz ve yetersiz de olabilir. Böyle hallerde insanların kendilerine olan benlik saygıları düşmekte bunun sonucu olarak da insanlar aşağılık duygusuna kapılmaktadırlar.⁸¹ Kur'ân'da buna örnek olarak münafıklar dikkatimizi çekmektedir. Münafıklar, Kur'ân'da olumlu benlik kavramları gelişmemiş, zayıf kişilikli kimseler olarak tanıtılmaktadır. Bunların oturmuş bir fikir ve inançları yoktur. Kime, hangi inanca bağlı olduklarını bilmek mümkün değildir. İki yüzlüdürler. Kiminle karşılaşsalar onun fikrinden ve inancından olduklarını söylerler. Hiçbir konuda istikrarları yoktur. Saatin rakkâsesi gibi bir oraya bir buraya gider gelirler. Kur'ân'da onlarla ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır: "İnananlara rasladıkları zaman "inandık" derler; şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında, "Biz şüphesiz sizinleyiz; onlarla sadece alay etmekteyiz." derler."⁸²

Alfred Adler'e göre gerek üstünlük, gerek aşağılık duyguları marazleşip kompleks haline geldikleri zaman tehlike arz etmektedir. Böyle bir durumda insanın hayata bağlanması, bütün davranışlar altında yatan dinamikler, kısacası hayat tarzı kaybolmaktadır.⁸³

Eğitim-öğretime tabi tutulan bireyin yetersiz olduğu varsayılır.⁸⁴ Halbuki insanın doğasında yeterli olma duygusu vardır.⁸⁵ Eğitimci için bu önemli bir imkândır. Eğitimci, bu duyguyu bir motivasyon kaynağı olarak kullanma becerisini gösterebilmelidir. "Eğitilebilir olmanın temeli, çocuğun, zayıflığını gidermek için gösterdiği çabada aranmalıdır." diyen Adler, yetersizliğin bir uyarım rolü oynaması sayesinde binlerce yetenekli insanın ortaya çıktığını bildirmektedir.⁸⁶

Öğrencinin, kendisini yetersiz varsayması öğrenmeye hazır oluş bakımından önem taşımaktadır. Benlik kavramıyla "kişinin kendi potansiyellerini ve yeteneklerini sonuna kadar kullanarak istediği yere gelebilme, amaçlarına ulaşabilme isteği ve çabası" olarak tanımlayabileceğimiz kendini gerçekleştirme arasında yakın bir ilişki vardır.⁸⁷ Kişinin kendini gerçekleştirebilmesi için olumlu bir benlik kavramına ulaşması gerekir. Kendini gerçekleştiren kişilerin özelliklerinden biri de onların, "Bilgilerinin sınırlı olduğuna, her zaman herkesten birşeyler öğrenebileceklerine..." inanmalarıdır.⁸⁸

80 Bûtî, *Kur'ân Eğitiminin Eşsiz Metodu*, s. 23.

81 Yörükoğlu, s. 93.

82 Bakara 2/14.

83 Uysal, s. 135.

84 Önder, s. 19.

85 Yörükan, s. 1.

86 Adler, s. 137.

87 Kaya, "s. 9, 10.

88 Kaya, s. 9.

Kendilerini yetersiz varsaymayan, başka bir ifade ile bilgilerinin sınırlı olduğuna inanmayan kimseler kendi kimliklerini yeterince tanımayan yani olumlu benlik bilincine ulaşamamış kimselerdir. Bu ise onların kendini gerçekleştirme çabalarını olumsuz yönde etkiler. Öğrenci, kendisini bilgice yetersiz varsaymalı, bu yetersizliğini giderecek kimsenin de öğretmeni olduğunu bilmelidir. Kendisini yeterli, öğretmenini ise yetersiz varsayan bir öğrenci, o öğretmenden öğrenmeye hazır değil demektir. Öğrencinin böyle bir duruma düşmemesi için hem kendisini, hem öğretmenini çok iyi tanıması gerekir.

Kur'ân-ı Kerim'de konumuzla ilgili şöyle bir ifade bulunmaktadır. "Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise zengin ve her hamde lâyıktır."⁸⁹ Bu ifadelerle insana verilen mesaj şudur: Ey insan, bilmiş ol ki sen ne kadar üstün ve değerli bir yaratık olursan ol, bir yerde âciz ve yetersizsin. Bu yetersizliğini giderebileceğin yegâne varlık ise Allah'dır. Bu mesajı beşerî eğitim ve öğretime uyarlayacak olursak öğrenciye şöyle bir bildirimde bulunmamız gerekir: Sevgili öğrencim, hayata uyum sağlamak, başarılı olmak için birtakım bilgi ve becerilerle donanmış olman gerekir. Halbuki bunlardan büyük ölçüde mahrumsun. Bu mahrumiyeti gidermek, kendini gerçekleştirmek için öğretmenlerinden yararlanmalı, eğitim-öğretim etkinliklerinde başarılı olmak için elinden gelen çabayı göstermelisin.

Öğrenci bu mesajla hem kendisini, hem kendisini eğitecek olan öğretmenini tanıyacak ve ona göre bir tavır sergileyecektir. Zaten öğrencinin kendini tanıması, olumlu bir benlik kavramı oluşturması, sorunun çözümünü büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. Çünkü Rasûlullah'ın ifadesiyle, "Kendini tanıyan Rabbini (sahibini, efendisini, muallim ve mürebbîsini) tanır."⁹⁰ Bilgi ve beceri bakımından yetersiz olduğunu düşünen, bu yetersizliği mutlaka gidermesi gerektiğine inanan öğrenci her an öğrenmeye hazır olacaktır. Firavun kendini tanıyamadığı için yetersizliğini kabul etmemiş, bu yüzden de öğrenmeye, değişmeye yanaşma-mıştır.⁹¹

İnsanın kendi yetersizliğini kabul etmemesi, kendini müstağnî sayması onun öğrenmeye, değişmeye yanaşmasını engellediği gibi, azgınlık etmesine de sebep olmaktadır. "Ama, insanoğlu kendini müstağnî sayarak azgınlık eder."⁹² âyeti buna işaret etmektedir. İnsanın bu tavrı şu ifadede daha bir açıklık kazanıyor. Allah, elçisi Hz. Muhammede şöyle bir uyarıda bulunmaktadır: "Ama kendisini öğütten müstağnî görene gelince; sen onun üzerine düşüyorsun. Onun temizlenme-sinden sana ne."⁹³

Anne, baba ve öğretmenler tarafından verilen karakter terbiyesinin büyük bir kısmı yirmi yaşlarında sona ermektedir. Bundan sonra yapılacak iş otonom yani kendi kendini

89 Fâtır 35/15.

90 Aclûnî, c. II, s. 343.

91 Bk. Nâziât 79/16-24.

92 Alâk 96/6, 7.

93 Abese 80/5, 6, 7.

terbiyedir. İnsanın kendi kendisini terbiye etmesi demek, kendini kurtarmak, kendine karşı koymak, kendini, kendi temâyül ve içgüdülerinin bataklığından yukarı çekmek, kendini kötü alışkanlıklardan, fena arzulardan, hatalı idelerden uzaklaştırarak, ahlâkî idelerin hizmetine vermesi demektir.⁹⁴

Kerschensteiner'e göre kendi kendini terbiye bir iç mücâdelesidir. Bu mücâdele "manevî ben"le "hayvanî ben" arasında cereyan etmektedir. Bu mücâdelede başarılı olmanın yolu ise insanın kendini tanınmasıdır.⁹⁵

İnsanın kendi kendisini tanımaya söylendiği kadar kolay bir iş değildir. İnsanın kendini tanınması bir mücâdeleyi, tâbir yerinde ise bir boğuşmayı gerektirir. Bu mücâdelenin bulunmadığı yerde, insanın kendini tanınmasını engelleyen zihnî, ahlâkî, dinî gurur ve kibir kolay gelişir.⁹⁶

İnsanın kendisini tanımaya zorlaştıran önemli bir faktör, insanın kendini sevmesidir. İnsan kendisini sever. Bu nedenle de kendini "koruyucu düşünceler" üretir. Bu ise onun kendisi ile ilgili karar verirken aldanmasına sebep olur. Çünkü onun kendisine olan sevgisi, başarısızlıklarının sebeplerini karakterinde, hareket tarzında aramasına engel olur.⁹⁷ Foerster, insanlarda kendini sevme duygusunun, yüksek gerçeklere ulaşma arzusunun yerini alması halinde, insanın kendini tanımaya da, kurtarmaya da imkân olmadığını bildirmektedir.⁹⁸ Bu düşüncesini teyid sadedinde Pascal'dan şöyle bir nakilde bulunmaktadır: "Hiçbir şeyi kendisi kadar sevmeyen insan, sevdiği varlıkla, kendi kendisiyle başbaşa kalmaktan çok hiçbir şeyden korkmaz. Herşeyi kendisi için arar, ama en çok kendinden kaçır; kendini bulmak istemez. Çünkü kendini iyice görebildiği zaman, istediği gibi olmadığını görür; içinde müthiş bir zavallılık, dolduramayacağı uçurumlar, boşluklar bulur. Bu duruma göre bizi çok çeken işler ve eğlenceler daha çok kendimizi düşünmekten, bakışlarımızı içimize çevirmekten alıkoyan şeylerdir. Hapishanenin o kadar korkunç bir ceza olması bu yüzdendir; yine bu yüzden yalnızlığa dayanan insan çok azdır."⁹⁹

İnsanın kendini sağlıklı bir şekilde tanıyabilmesi için muayyen bir olgunluğa ulaşması gerekir. Bu olgunluğa ulaştığı zaman boş ve inatçı bir gurur duygusu içinde kalmak yerine, acı ve kırıcı da olsa gerçeği bütün çıblaklığı ile görmek tercih edilir. Kendini sevmenin tesirinden kurtulup hakikate sâdik kalmanın ve gururun değiştirici kurnazlıklarına kapılmayıp insafsızca tarafsız olmanın güçlüğüne işaret eden Foerster, sözünü şöyle bağlamaktadır: "Üniversitelerde ve dünya görüşüne ait mücâdelelerde en son zafer, işte bu en derin iç mücâdelesindeki doğruluk sevgisinin zaferine bağlıdır."¹⁰⁰

94 Kerschensteiner, s. 119, 120.

95 Kerschensteiner, s. 121, 122.

96 Kerschensteiner, s. 122.

97 Foerster, s. 33.

98 Foerster, s. 33.

99 Foerster, s. 33, 34.

100 Foerster, s. 34, 35.

İnsanın kendi kendisini tanıyabilmesi için diğer insanlar ve eşya ile ilişkilerinde serbestliği ve çeşitliliği zarûrî gören Kerschensteiner, insanı şöyle uyarıyor: “Çalış, faal ol! İnsan yalnız kendi içinde, kendi yaptığı eserde kendini tanır.”¹⁰¹

Sözü Rasim Adasal’ın şu tesbitiyle bitirelim: “İnsanlık hayatının ilk çağlarından beri Bergson’un “Homo Sapiens” dediği düşünen insanın günlük felsefesinde en önemli problemi kendi varlığını anlamak olmuştur.”¹⁰²

D- İnsanı (Öğrenciyi) Tanıma Teknikleri

Genelde insanı, özelde ise öğrenciyi tanıma çok yönlü ve sistemli bir çalışmayı gerektirir. Özellikle çocukluk ve gençlik dönemlerindeki hızlı ve çok yönlü değişimler eğitiminin işini hayli zorlaştırmaktadır. Öyle ki bu dönemlerde, öğretmen, neredeyse çocuğu hergün yeniden keşfetmek durumunda kalmaktadır. Üstelik her çocuk aynı yönlerde ve aynı oranlarda da değişiklik göstermemektedir. Gelişimde de bireysel farklılıklar egemendir. Her çocuğun kendine özgü gelişim biçimi vardır. Çalışmalar, zekâ bölümü aynı olan iki öğrencinin bile birbirinden farklı geliştiklerini ortaya koymuştur.¹⁰³ Bu itibarla öğrencinin çok yönlü ve sistemli bir araştırmaya konu edilmesi gerekmektedir.

Öğrencinin (insanın) incelenmesi ve tanınmasıyla ilgili olarak değişik teknik ve yöntemler geliştirilmiştir. Bunların hepsini burada uzun uzun açıklamamız mümkün değildir. Okuyuculara genel bir fikir vermesi bakımından bazılarını kısaca açıklamakta yarar görüyoruz.

1- Görüşme

Görüşme, “Bilgi edinme veya kişilik tanıma amacıyla yapılan yüzyüze görüşme, mulâkât” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁴

Yaygın olan görüşme, anne-babayla veya bizzat öğrenciyle yapılan görüşmedir.

a- Anne-babayla Görüşme

Bir öğretmenin günümüz şartlarında bir öğrenciyi bütün yönleriyle tanınması mümkün görünmemektedir. Bu durumda öğretmen, öğrenciyi yakından tanıyan birileriyle yardımlaşmak, işbirliği yapmak zorundadır. Bu birileri ise öğrencinin annesi, babası veya öğrenciyi çok iyi tanıdığı varsayılan velisidir. Genellikle anne-baba veli olduğu için başlığı öyle kullandık.

101 Kerschensteiner, s. 123.

102 Adasal, s. 507.

103 Başaran, s. 32.

104 Alaylıoğlu - Oğuzkan, s. 116.

Öğretmen, anne-babadan neler öğrenebilir? Çocuğun evdeki çalışma şartlarını, iyi-kötü alışkanlıklarının olup olmadığını, varsa neler olduğunu, ilgi alanlarını, boş zamanlarını nasıl değerlendirdiğini, yeterli ders çalışıp çalışmadığını, özel yeteneklerini, arkadaş çevresini, günlük harçlığını, beslenme durumunu, fizyolojik, ruhsal veya sosyal bir sorununun bulunup bulunmadığını, hülâsâ öğretmen, anne-babadan, çocuğun eğitim ve öğrenimini etkileyebilecek birçok şeyi öğrenebilir.¹⁰⁵

Öğretmenin görüşme ile ilgili olarak bazı şeylere dikkat etmesi gerekir. Meselâ, anne-babadan öğrenmek istediklerini önceden not etmeli, aldığı cevaplarla birlikte bunları bir dosyada saklamalıdır. Anne-babadan yardım isterken onlardan alacağı bilgilerin başkaları tarafından bilinmeyeceği veya kötüye kullanılmayacağı ile ilgili olarak onlara güven vermelidir. Eğitim-öğretim çalışmalarında karşılıklı güven önemlidir. Öğretmen veliye, veli öğretmene güvenebilmelidir. Anne-baba ve öğretmen arasındaki güven duygusuna ilâve olarak görüşme ortamının da rahat ve güven içinde olması gerekir.¹⁰⁶

Görüşmeler, bütün velilerin bir arada olduğu veli toplantıları şeklinde olabileceği gibi, belli peryotlarda birebir görüşme şeklinde de olabilir. Her iki taraf da birbirlerine bu imkânı tanımalıdır.

İslâm eğitimcileri sağlıklı bir eğitim için öğretmen-öğrenci-veli işbirliğinin lüzumuna dikkat çekmişlerdir.¹⁰⁷ Onlara göre öğretmenler velilerle okulda görüşebilecekleri gibi, bizzat velilerin evlerini ziyaret ederek de görüşebilirler. Önemli olan, görüşme için yer ve zamanın iyi seçilmesi, görüşmelerin samimî bir havada, rencide etmeyen bir üslûpla yapılmasıdır.¹⁰⁸

Anne-baba ve velilerden bir kısmı şu veya bu nedenle okula ısınamayabilir; okuldan uzak durabilirler. Onları okula ısındırmak için bazı tedbirler alınabilir. Bu tedbirler, veliyi aydınlatmaya yönelik seri konferanslar şeklinde olabilir; öğretmenin, veli nazarında saygınlığını sağlayacak değişik etkinlikler şeklinde olabilir; velilere gereken ilginin gösterilmesi şeklinde olabilir. Veliler sık sık okula davet edilerek diyalog ve dostluk havası yaratılır. Onların okula her gelişlerinde para ve yardım istememeye özen gösterilir.¹⁰⁹

b- Öğrenciyle Görüşme

Öğretmen, öğrenciyi tanımak için bizzat öğrenciden de yararlanabilir. Güven duygusu burada da geçerlidir. Öğrenciye güven veren bir yaklaşımla ondan bilgi almak, ilgi ve ihtiyaçlarını öğrenmek her zaman mümkündür. Görüşmenin olumlu bir şekilde

105 Bayraktar, s. 241.

106 Daha fazla bilgi için bk. Alıcıgüzel, s. 50-52.

107 Bayraktar, s. 241.

108 Bayraktar, s. 242.

109 Bayraktar, s. 241.

sonuçlanabilmesi için öğretmenin, öğrenciyle samimî ve ahenkli bir ilişki kurması gerekir.¹¹⁰

2- Gözlem

Öğrenciyi tanıma tekniklerinden biri de gözlemdir. Gözlem, “Dış âlemden bulunan bir olayı, bir gerçeği veya bir şeyi anlamak amacıyla gerekli tasvirî (betimsel) veya sayısal verileri toplamak için bazı oluşum, belirti ve şartları izleme ve inceleme işi”dir.¹¹¹ Gözlem, “Belli bir kimse, yer, olay, nesne, durum ve şarta ait bilgi toplamak için belirli hedeflere yöneltilmiş bir bakış ve dinleyiş” olarak da tanımlanmaktadır.¹¹²

Gözlem, bilgi toplamanın ana yollarından biridir. Bir başka ifadeyle bilgi elde etmenin ilmi yöntemiştir.¹¹³

Batıda gözlemin önemi 17. yüzyılda anlaşılmış; bu anlayış J. J. Rousseau ve Pestalozzi'nin çabalarıyla 18. yüzyılda okullarda değerlendirilmeye başlanmıştır.¹¹⁴

Bizim bu çalışmamızda gözlemin objesi doğal olarak insandır; öğrencidir. Gerek sınıf içinde, gerek okul bahçesinde ve gerekse okul dışında öğrencilerimizi gözlemleyerek onları tanımaya çalışır; onlar hakkında birtakım kanaatlere ulaşırız. Bu kanaatlerin sağlıklı olabilmesi için bazı gözlem şartlarına uyulması gerekir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a- Gözlenen davranışlar aynen ve ânında kaydedilmelidir.

b- Gözlemler, önyargıdan uzak, objektif bir yaklaşımla yapılmalıdır.

c- Gözlemler, değişik durum ve çalışmalar sırasında yapılmalı, öğrenci değişik açılardan tanınmaya çalışılmalıdır. Bu esnada iki şeyden yararlanmak mümkündür. Bunlardan birincisi “gözlem listeleri”, ikincisi ise değişik anekdotlar, başka bir deyişle “vak'a kayıtları”dır.¹¹⁵

Gözlem listeleri, öğretmen, öğrenciyi hangi açıdan gözlemek istiyorsa ona göre tanzim edilir. Öğretmen mevcut gözlem listelerinden de yararlanabilir.¹¹⁶

110 Alıcıgüzel, s. 51.

111 Alaylıoğlu ve Ark. s. 117.

112 Cebeci, s. 66.

113 Fazlurrahman s. 16.

114 Özbek, s. 279.

115 Alıcıgüzel, s. 53.

116 Alıcıgüzel, s. 53.

Kaydedilmesi gereken öğrenci davranışlarını kısa ve seri halde not etmeye “anekdot” veya “vak’a kaydı” adı verilmektedir. Anekdotlar, en önemli ve yaygın tanıma teknikleridir.¹¹⁷

Gözlemlerin yanıltıcı olmaması için gözlenen kimse veya kimselerin kendi tabii ortamlarında, tabii yaşantıları halinde gözlenmesi gerekir. Davranışların doğru değerlendirilmesi böyle mümkündür. Çünkü gözlenen kimseler kendi tabii ortamları dışında şartların yönlendirmesine göre tutum ve tavır sergileyebilirler.¹¹⁸

Gözlem, dış gözlem, iç gözlem olarak iki başlık altında ele alınmaktadır. Dış gözlemlerde, gözle görülebilir, ölçülebilir olaylar incelendiği halde, iç gözlem (introspeksiyon) de sevinmek, üzülme, düşünme, kıskanmak gibi birtakım iç yaşantılar incelenmektedir.¹¹⁹ İç gözlemlerde gözleyenle gözlenen kimsenin aynı olması elde edilen sonuçlara gölge düşürmekte, iç gözlem bu açıdan tenkide uğramaktadır.¹²⁰ Bununla birlikte insanın kendini tanıması, muhâsebe, murâkabe açısından önemli bir yöntemdir.

Din eğitiminde gözlemin önemli bir yeri vardır. Kur’ân’da pek çok âyet-i kerime bu konuya dikkat çekmekte, insanları, gezip görmeye davet etmektedir. Kur’ân’a göre insanın bizzat kendisi bir gözlem konusudur. Allah, âyetlerini hem dış dünyada, hem de insanın kendisinde göstereceğini beyan etmektedir. Bu cümleden olarak şöyle buyurulmaktadır: “Onun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi nefislerinde göstereceğiz...”¹²¹ Böyle bir beyanla karşılaşan insana düşen görev, dikkatinin çekildiği noktaya bakmak ve orada gizlenmiş bulunan gerçeği görmektir. Konu insan olunca, yapılacak iş, insana yönelmek, onu gözlemek, onu incelemektir. Nitekim şu âyet-i kerimede daha açık bir ifade ile insanın insana yönelmesi istenmektedir: “İnsan neden yaratıldığına bir baksın.”¹²² Neden? Çünkü dış dünyada insan için birçok bilgi ve belgeler olduğu gibi, insanın kendisinde de sayısız bilgi ve belgeler vardır.¹²³

İnsanın kendine bakması, kendini tanıması ile ilgili olarak M. İkbâl şunları söylüyor: “Göğsünün içinde yıldızları aşır geçecek bir yol vardır. Lakin sen kendini tanıyorsun. Bir kere de tohum gibi gözünü kendi içine aç ki yerin altından bir fidan olup yükselsin.”¹²⁴

Gözlem Mevlânâ için de önemli bir keşif unsurudur. Şunları söylüyor: “Güzelim sanatına bak; gönüllere gelen vahyini seyret... Tümünden görüş ışığı kesil; ne gelirse bakış-görüş zevkından gelir.”¹²⁵

117 Alıcıgüzel, s. 53.

118 Cebeci, s. 67.

119 Baymur, s. 18, 19.

120 Baymur, s. 19.

121 Fussilet 41/53.

122 Târık 86/5.

123 Bk. Zâriyât 50/20, 21.

124 Kutup, *İslâm Düşüncesinde Sanat* s. 366.

125 Usta, s. 227.

Bu bilgiler ışığında şu söylenebilir: İyi bir eğitim-öğretim verebilmek için öğretmen öğrenciyi iyi tanımalıdır. Onu tanımanın önemli yollarından biri de gözlemdir. O halde öğretmen her fırsatta öğrencisini gözlemeli, onu kendi tabîî halleri içinde tanımaya çalışmalıdır.

3- Anket

İnsanı tanıma tekniklerinden bir diğeri ankettir.

Anket, "bir problemle ilgili olarak çeşitli kimselerin bilgi, tecrübe ve düşüncelerini almak için yapılan soruşturmadır."¹²⁶

Anket her konuda olabileceği gibi insanı tanıma konusunda da olabilir.

Anket tekniğinde araştırmacı bilgi kaynağı olarak seçtiği kimselere araştırma yaptığı konu ile ilgili yazılı sorular sorar; denekler de bu soruları rahat ve özgür irâdeleriyle cevaplamaya çalışır. Anketi yapan kimse, aldığı cevapları değerlendirerek konuyla ilgili birtakım bilgi ve bulgulara ulaşır.

Ankette geçerlilik ve güvenilirlik esastır.¹²⁷ Bir anketin geçerli sayılabilmesi için soruların konuyla doğrudan ilgili olması, kanunun bütününe kapsamı, aynı zamanda açık ve anlaşılır olması gerekir. Anketin geçerliliği, "onun, hangi amaca hizmet için hazırlanmışsa o amaca hizmet edip edememesi..." ile ölçülür.¹²⁸ Anketin uygulandığı ortamın şartları da anketin güvenilirliğini etkilemektedir.¹²⁹

Bir anket için iç tutarlılık da önem taşımaktadır. Aynı konuyu ölçen farklı soruların aynı derecedeki seçenekleri işaretlenmişse anketin iç tutarlılığından bahsedilebilir.¹³⁰

Anketin geçerliği, güvenilirliği ve iç tutarlılığı ile ilgili her uygulamada ve uygulama sonucunda mutlaka bir uzman görüşüne başvurmak gerekir.¹³¹

Öğretmen, öğrencisini tanımak için anket tekniğinden de yararlanmalıdır. Meselâ, öğrencilerin zihinsel, duygusal veya sosyal gelişimleri, ilgi alanları anket tekniği ile iradelenabilir; bu ve daha başka birçok konuda onlarla ilgili bilgi ve bulgulara ulaşılabilir.

126 Cebeci, s. 58.

127 Arslantürk, s. 99, 100.

128 Arslantürk, s. 99.

129 Cebeci, s. 62, 63.

130 Arslantürk, s. 100.

131 Arslantürk, s. 100.

4- Çeşitli Testler

Testler de veri toplama teknikleridir.

Test, "kişilerin yetenek, bilgi, istidât ve ilgilerini ölçmeye yarayan herhangi bir araç veya yol..."¹³² olarak tanımlanmaktadır.

Objektif bir ölçme aracı olan testler, rehberlik ve danışmada çok kullanılan bir tekniktir. Test tekniği ile elde edilen bilgiler sadece başkalarını tanıtmaz, kişinin kendini daha gerçekçi bir şekilde tanıyıp kabul etmesini de sağlar.¹³³

Testler çok önemli bilgi toplama tekniği olmalarına rağmen bu yolla elde edilen bilgilere kesin gözüyle bakmak doğru bulunmamaktadır. Bu bilgilerin başka yollardan da teyid edilmesi öngörülmektedir.¹³⁴

Öğretmenler, öğrencilerini değişik açılardan tanımak için test tekniğinden yararlanabilirler. Onların, içinde buldukları güçlükleri teşhis etmek, zekâ düzeylerini tahmin etmek, istidât ve kâbiliyetlerini anlamak, başarı ve başarısızlıklarını değerlendirmek için standart olarak hazırlanmış olan testlerden faydalanmak mümkündür. Öğretmen bu testleri bir sınıfa uygulayabileceği gibi, bir öğrenciye de uygulayabilir.¹³⁵ Burada önemli olan test tekniği ile ilgili özel bilgiye sahip olmak ve test sonuçlarının yorumunu sağlıklı bir şekilde yapabilmektir. Test tekniği ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmayan kimseler çocuğun testte almış olduğu puanı doğru değerlendiremez, o puanın kapsam ve anlamını bilemezler. Bu itibardır ki öğrencinin testten aldığı puanı, öğrenciye, veliye hatta öğretmene bile söylemenin doğru olmadığı ifade edilmiştir.¹³⁶ Test sonucu alınan puanı söylemek yerine, o puanın alt, orta veya üst grup gibi hangi grupta bulunduğu ve teste tabi tutulan kişinin almak istediği eğitim veya seçmek istediği meslek için ne anlama geldiği açıklanmalıdır.¹³⁷

5- Deney

Deney, "Belli bir olayı incelemek, gözlemek ve böylelikle bir gerçeği ortaya çıkarmak amacı ile yapılan ve planlı olarak yürütülen deneme, tecrübe..."¹³⁸dir. Deney metodu. "Bir olaya ait bütün şartları çeşitli şekillerde ve değişik birleşimlerde, yapay bir denetim altında incelemek..."¹³⁹ demektir.

132 Alayhoğlu ve Ark., s. 307.

133 Tan, s. 192.

134 Tan, s. 194.

135 Alıcıgüzel, s. 58.

136 Tan, s. 195.

137 Tan, s. 195.

138 Alayhoğlu ve Ark., s. 65.

139 Arslantürk, s. 76.

İlmî bilgi, olay ve olguların gözlenmesi ve deney metodu ile elde edilen bilgidir. Böyle bir yöntemle elde edilmeyen bilgiler ise ham ve tartışmaya açık bilgilerdir.

Bir araştırmacı herhangi bir konuda bilgi elde etmek istediği zaman o konu ile ilgili olayları ya tabii şartlar altında, kendiliğinden meydana geldiği sırada inceler; ya da olayın şartlarını kendisi bir düzene koyarak inceler. Bu işlemlerden birincisine gözlem, ikincisine ise deney (deneyim) adı verilmektedir.¹⁴⁰

Deney yönteminde amaç, olayların meydana gelişini etkileyen şart ve etkenlerin ortaya çıkartılmasıdır.¹⁴¹ Meselâ, herhangi bir konunun öğrenciler tarafından öğrenilmesi ile ilgili olarak bir deneme yapmak istenebilir. Bu durumda yapılacak iş, yaşları, sayıları, zekâ ve öğrenim düzeyleri v.b. durumları aynı olan öğrencileri eşit kümelere ayırmak, bu kümelere bir kesimine konuyu eski yöntemle, diğer bir kesimine ise denemek istenen yöntemle öğretmektir. Böyle bir çalışmada birinci kümeye "denetim kümesi", ikinci kümeye de "deney kümesi" adı verilmektedir.¹⁴² Denemenin sonunda denetim kümesi ile deney kümesinin durumları karşılaştırılarak elde edilen veriler yorumlanır.¹⁴³ Bu tür bir çalışma bize, öğrencilerin hangi yöntemle daha başarılı olacakları sonucunu verir.

Öğrenciyi tanıma konusunda deney yöntemi önemli bir yöntemdir. Şu var ki, bir araştırmacının deneme sayılabilmesi için şu şartlara uyması gerekir:

- a- Araştırmacı, istediği zaman durumu (bağımsız değişkenleri) değiştirebilmelidir.
- b- Değiştirmeler kontrollü şartlarda yapılmalıdır.
- c- Araştırmacı, yaptığı değiştirmelerin etkisini gözleyebilmelidir.¹⁴⁴

6- Yoklama ve Sınav

Yoklama, az sorulu veya kısa cevaplı bir ölçmedir.¹⁴⁵ "İşlenmiş bir konu veya ünite ile ilişkili olarak öğrencilerin öğrenme durumlarını anlamak veya programda gereken eklemeleri yapmak amacını güden, resmîlikten uzak bir sınav biçimi."¹⁴⁶ olarak tanımlanmaktadır.

Yoklama yazılı olabileceği gibi sözlü de olabilir.

140 Baymur, s. 17.

141 Arslantürk, s. 76.

142 Başaran, s. 17.

143 Başaran, s. 17.

144 Arslantürk, s. 77.

145 Başaran, s. 334.

146 Alaylıoğlu ve Ark., s. 343.

Sınav, birden çok öğrenim görevinin öğrenildiği bir dönem ya da yıl sonunda, bir dersi geçmek, bir dönemi bitirmek ya da bir sınıfı geçmek için öğrencilerin yeterli düzeyinin tanınması için yapılan bir değerlendirme işlemidir.¹⁴⁷

Sınav bir okula girmek veya bir okulu bitirmek için de uygulanabilir. Yoklamaya göre daha çok sorulu, daha uzun süreli ve daha kapsamlıdır.¹⁴⁸

Bir öğrencinin herhangi bir öğrenme göreviyle ilgili olarak kazandığı yeterlik, yazdırma, söyletme, yaptırma ve göstermesini isteme şeklinde ortaya çıkarılabilir.¹⁴⁹

Öğrenciyi tanımanın bu saydıklarımız dışında pek çok yol ve yöntemleri vardır. Otobiyografi, sosyogram, sosyodrama, psikodrama, vak'a temsili, arzu listeleri, ev ziyaretleri, çocuğun kullandığı eşyayı inceleme bunların başlıcalarıdır.

SONUÇ

İnsanın gerek hayata uyum sağlayabilmesi, gerek yüksek yaratılışındaki sâfiyetin korunup geliştirilebilmesi ve gerekse doğuştan getirdiği gizil güçlerinin en üst düzeyde yeterliğe dönüştürülebilmesi için sağlıklı bir eğitim ve öğretime ihtiyacı vardır.

Verimli bir eğitim ve öğretim faaliyetinde "tanıma" faktörü hayati bir önem taşır. Bu faktörü ihmal eden bir eğitim-öğretim faaliyetinin başarılı olması mümkün değildir. Binâenaleyh başarılı bir eğitim-öğretim için öncelikle şunlara dikkat edilmesi gerekir:

1- Eğitim-öğretim görevi ile yükümlü bulunan her kademedeki eğitimci, her şeyden önce eğiteceği kimseleri tanımalıdır. Eğitime tâbi tutulan her insan imkân ölçüsünde ayrı ayrı ve her yönüyle tanınmalıdır.

2- Eğitilme durumunda olan kimselerin de eğitimciyi tanıması gerekir. Onlar, eğitimciyi sevdiği, ona güvendiği ve onun uzmanlığına inandığı takdirde öğrenmeye hazır olurlar. Bunun için ise eğitimciyi tanımaları lazımdır.

3- Eğitilme durumunda olan insan kendisini de tanımalıdır. "Kendini tanıyan rabbini tanır." sözü beşerî eğitim-öğretim için de geçerlidir.

4- Günümüzde insanı tanımanın birçok yolları vardır. İnsanı tanımak için birçok teknikler geliştirilmiştir. Eğitim-öğretim sürecine katkıda bulunmak isteyen kimseler mutlaka bu tekniklerden yararlanmalıdırlar. Modern dünyanın manevî ihtiyaçlarına cevap verebilecek sağlıklı bir din eğitimi ancak bu sayede gerçekleştirilebilir.

147 Başaran, s. 334.

148 Başaran, s. 334.

149 Başaran, s. 334.

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, Beyrut 1985.

Adasal, Rasim, *Medikal Psikoloji*, İstanbul 1977.

Adler, Alfred, *İnsan Tabiatını Tanıma*, (trc. Ayda Yörükkan), y.yok, 1997.

Alıcıgüzel, İzzettin, *İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, İstanbul 1979.

Altaylıoğlu, R., Oğuzkan, A. F., *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, İstanbul 1976.

Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul 1995.

Aydın, M. Şevki, *Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları*, Kayseri 1996.

Ayhan, Halis, "Temel ve Orta Eğitimde Din Eğitimi", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, İstanbul 1993.

_____, *Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, İstanbul 1982.

Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1996.

Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İstanbul 1994.

Bayraklı, Bayraktar, *Farâbî'de Devlet Felsefesi*, İstanbul 1983.

Bayraktar, Mehmet Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İstanbul 1984.

Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara 1990.

_____, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara 1980.

_____; Selçuk, Mualla, *Din Eğitimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Ankara 1991.

Bûtî, Saîd Ramazan, *Kur'ân Eğitiminin Eşsiz Metodu*, (trc. Şükrü Özen), İstanbul 1987.

_____, *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*, (trc. Resul Tosun), İstanbul 1987.

Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, (trc. Refik Özdek), İstanbul 1973.

Cebeci, Suat, *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*, İstanbul 1997.

Çamdibi, H. Mahmut, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*.

Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul 1996.

_____, *İbn Sînâ Felsefesinde Eğitim*, İstanbul 1996.

Düşüngen, Beyza, *İslâmda Eğitimin Temeli Olarak Sevgi*, Ankara, ts.

- Endelüsî, Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, y.yok, 1983.
- Fazlurrahman Ensârî, *Felsefeden Dine*, (trc. Kemal Kuşçu), Ankara, ts.
- Fersahoğlu, Yaşar, *Kur'ân'da Zihni Eğitimi*, İstanbul 1996.
- Foerster, F. W., *İyi İnsan İyi Vatandaş*, (trc. M. Hekimoğlu), İstanbul 1954.
- Gilson, Etienne, *Ateizmin Çıkmazı*, (trc. Veysel Uysal), İstanbul 1991.
- İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Kahire, ts.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul 1988.
- Kaya, Mevlüt, "Benliğin Gelişimi ve Kendini Gerçekleştirme", (Basılmamış tebliğ).
- Kerschenteiner, G., *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, (trc. F. Kanat), İstanbul 1997.
- Kutub, Muhammed, *İslâm Düşüncesinde Sanat*, (trc. Akif Nuri), İstanbul 1979.
- _____, *İslâma Göre İnsan Psikolojisi*, (trc. Akif Nuri), İstanbul 1977.
- Leif, i.; Rustin, G., *Genel Pedagoji*, (trc. N. Yüzbaşıoğulları), Ankara 1974.
- Liard, "Eğitimin Amacı ve Vasıtaları", C. Saward, *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler*, (trc. N. Yüzbaşıoğulları), Ankara 1969.
- Mart, Ömer, *Eğitim Psikolojisi*, İstanbul 1960.
- Mengüşoğlu, T., *Felsefeye Giriş*, İstanbul 1983.
- Merâgî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Kahire, ts.
- Morgan, C. T., *Psikolojiye Giriş*, (trc. Hüsnü Arıcı ve Ark.), Ankara 1991.
- Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara 1990.
- Önder, Namık Kemal, *Öğretimde Program, İlke ve Yöntemler*, İstanbul 1989.
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimiçi Olarak Hz. Muhammed*, Konya 1988.
- Özgü, Halis, *Şahsiyet*, İstanbul 1969.
- Öztabağ, Lütfi, *Psikolojide İlk Adım*, İstanbul 1970.
- Sorenson, H., *Eğitim Psikolojisi*, (trc. Gültekin Yazgan), İstanbul 1964.
- Şâtübî, İbrahim b. Mûsâ, *el-Muvâfakât fî Usûli'l-ahkâm*, (thk. Abdullah Draz), Kahire, ts.

Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Kahire 1964.

Tan, Hasan, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, İstanbul 1989.

Usta, Mustafa, *Dîvân-ı Kebîr'de Mevlânâ'nın Eğitim Görüşü*, İstanbul 1995.

Uysal, Veysel, *Din Psikolojisi Açısından Dînî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İstanbul 1996.

Ülken, Hilmi Ziya, *İslâm Felsefesi*, Ankara 1967.

Yörükan, Turhan, "Alfred Adler, Sosyal Roller ve Kişilik Konusunda Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Alfred Adler, İnsan Tabiatını Tanıyın*, (trc. Ayda Yörükan), y.yok, 1997.

Yörükoğlu, Atalay, *Gençlik Çağı*, Ankara 1986.